

ПРОБЛЕМА ГРОМАДЯНСЬКОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МОЛОДІ

Розглядаються теоретичні і практичні аспекти формування громадянського самовизначення молоді.

Сучасне розуміння громадянськості зумовлене соціальним замовленням української держави в галузі освіти й виховання, котре конкретизується у державних документах, де зазначається: "формування особистості та професіонала – патріота країни, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлений до життя і праці у XXI столітті" [2:3]. У "Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності" визначається громадянськість як "духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини [1:6].

Проблему формування юного громадянина нашої держави досліджують українські вчені-педагоги: А. Бойко, В. Киричук, Б. Кобзар, М. Левківський, Л. Масол, В. Оржехівська, А. Сиротинко, О. Сухомлинська, В. Радул, К. Чорна та ін. Актуальними є наукова розробка і практична реалізація нової системи громадянського виховання, мета якої - сформувати в учнів систему громадянських якостей, глибоке розуміння ними почуття свободи українського народу, своєї Батьківщини – України, внутрішньої потреби й готовності відстоювати та захищати її інтереси, реалізувати свій особистий потенціал на благо зміцнення Української держави.

Завдання статті є розуміння загальних питань громадянськості учнівської молоді.

Відомо, що громадянські почуття не виникають у людей самі по собі. Це результат довготривалого цілеспрямованого виховного впливу на людину, починаючи з раннього віку.

Громадянськість – соціально-історичне явище. Елементи його виникли за первіснообщинного ладу як форми усвідомлення родових зв'язків, обрядів і звичаїв. Члени одного роду-племени мали певні права, зокрема, право голосу при ухваленні спільних рішень, право на толіон (помсту за скоєний проти них злочин або відшкодування заподіяних збитків), на певні ролі, функції в племінному поділі праці тощо. На одноплеменників покладалася й обов'язки – дотримуватися встановлених звичаїв, правил тощо. Ідея громадянства сформувалася в греко-римському полісі – громадянській общині, яка згодом перетворилася на державу. Усвідомлення себе членом громадянського колективу, своїх прав і зобов'язань, почуття громадянського обов'язку, відповідальності, причетності до життя общини і до її надбань, залежність від визнання, ставлення співгромадян – усе це було відображено в полісній ідеї громадянства. Аристотель був одним із перших, хто спробував теоретично визначити поняття "громадянин". З плином часу розуміння поняття "громадянин", його ознаки, пов'язані з ним права, обов'язки, привілеї, способи їх набуття та позбавлення тощо суттєво змінилися. Проте сама ідея громадянства як політична категорія, морально-політична, загальнолюдська цінність збереглася дотепер. Історичне значення поняття "громадянин" в тому, що завдяки йому було висунуто й закріплено уявлення про права людей. Адже саме володіння правами і робить громадянина громадянином. Не раби, кріпаки чи інші залежні люди, а вільні, рівноправні, суверенні особи і є громадянами. У XVIII ст. такими були заможні міщани – громадяни, внаслідок чого з'явилася і сама назва.

Виховати громадянина – значить підготувати підростаюче покоління до участі у розв'язанні актуальних та перспективних завдань держави, до управління нею та виконання функцій трудівника і господаря, керівника й виконавця, громадського діяча та захисника Батьківщини.

Виконати це завдання – значить сформувати у молоді комплекс особистісних якостей і рис характеру, які визначатимуть її ставлення: 1) до суспільства (суспільна активність, ініціативність, патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність, повага до законів України, готовність трудитися для своєї держави і підносити її міжнародний авторитет та ін.); 2) до інших людей (гуманність, доброзичливість, дружність, толерантність, взаєморозуміння, повага до батьків та ін.); 3) до самого себе (громадянська гідність, чесність, мужність, дисциплінованість, працьовитість тощо).

Виховання в молоді громадянських цінностей – одна з найактуальніших проблем сьогодення, адже саме молодь визначатиме зміст і характер зростання майбутнього суспільства. Такої мети можна досягти тільки цілеспрямованою й систематичною роботою, у процесі якої творчо і скоординовано використовуються всі засоби виховання: суспільно корисна діяльність (фізична, пізнавальна, творча, комунікативна, естетична); слово про людину-громадянина; приклад старших громадянського служіння Батьківщині.

Названі засоби тільки тоді сприятимуть успішному досягненню мети – вихованню громадянина, - коли вони застосовуватимуться на основі демократизації всього навчального життя, що означає такий спосіб педагогічного керівництва колективом, при якому забезпечується діяльна участь та вирішальне значення кожного його члена. Свідомістю громадян сильна країна – економічно, політично, морально. Від того, наскільки широко і глибоко молодь включається в усі сфери життя суспільства, залежать темпи її власного розвитку й розвитку всього суспільства.

"Раптовий" розпад тоталітарної імперії та проголошення на її теренах незалежних демократичних держав показав, що наші політики здійснили немислиме, "обігнавши" на цілі десятиліття можливості народу, його соціальну й моральну готовність до ефективного демократичного правління, його духовно-творчі спроможності. Перед людьми поспіхом зняли зовнішні бар'єри, "забувши" про внутрішні можливості тих, задля кого ці пере-

творення здійснювались. Що маємо натомість? А маємо те, що сьогоднішні заклики політиків щонайшвидше розбудувати демократію в Україні мають вигляд рожевої романтики або ж низькопробної демагогії, бо розбиваються об затрамбовану твердиню деморалізованої людської психології. Тієї самої психології, що була об'єктом сімдесятилітнього зомбування тоталітарної машини. Молода Українська держава успадкувала настрої соціальної апатії, національного зречення, байдужості до рідної мови, ерозію моральних норм, девальвацію вищих духовних цінностей, історичне безпам'ятство, національний нігілізм, зневіру у власні сили, глибинну люмпенізацію. Так, за даними Інституту політичної й соціальної психології АПН України, лише 30 відсотків старшокласників, за наявних сприятливих умов, хотіли б залишитися на постійне проживання в Україні.

Сьогодні розвиток суспільства вперся об "людський фактор", черству й байдужу людину, яка не хоче нести обов'язок і естафету з минулого в майбутнє. Це страшний витвір тотальної системи виховання. Стає очевидним, що для відповідних глибинних змін в її психіці потрібні час і виховання. Реалії життя суверенної України зумовлюють потребу у вихованні свідомого громадянина. Ми повинні змінити себе, щоб не загинути.

Актуальність громадянського виховання в Україні зумовлюється процесом відродження нації, сприяє формуванню соборності України. Безперечно, особлива увага в сучасних умовах України приділяється формуванню патріотизму як складової громадянськості. На національних та загальнолюдських цінностях можливе об'єднання різних етносів та регіонів України задля розбудови й удосконалення суверенної, демократичної держави.

Реалізація основних завдань і принципів громадянського виховання у національній системі освіти здійснюється у ряді пріоритетних напрямків: патріотичне виховання, правове виховання, моральне виховання, трудове виховання, фізичне виховання, екологічне виховання.

Досвід людської цивілізації переконливо засвідчує, що сильною держава стає там, де проживають соціально свідомі громадяни. Така держава утверджується на їхньому обов'язку, на їхньому неприйнятті злочинності, на непідкупності чиновників, на чесності суддів, на громадянській мужності письменників і вчених. Усе це не можна замінити чимось іншим. Такі цінності кваліфікуються як громадянська самосвідомість.

Українське суспільство, яке здійснює перехід до якісно нового стану, потребує покоління активного, що вміє жити та працювати в умовах демократії, в умовах зростаючої політичної, економічної та громадянської відповідальності за себе і за державу. Тому в системі формування особистості громадянське виховання займає особливе місце.

У педагогіці доведено, що ціннісні орієнтації й основні знання з громадянськості формуються в підлітковому і юнацькому віці. Саме цей період є сензитивним щодо формування рис майбутнього громадянина.

Існують три моделі (теорії), що мають за мету процес соціалізації молоді, формування громадянськості: участі, когнітивно-розвивальна, репрезентативна. Модель участі (партисипативна модель) стверджує, що учні можуть сприймати соціополітичні цінності й компетенції, беручи участь у розв'язанні щоденних проблем. Саме у такий спосіб діти набувають навичок, які будуть застосовувати в подальшому громадянському й політичному житті. Модель когнітивно-розвивальна зосереджена на віковому процесі формування світогляду і обстоє необхідність досягнення певного рівня мислення для розуміння подій соціального і політичного життя. В цій перспективі розумовий розвиток учнів та їх оволодіння мовленнєвою культурою – це два головних джерела для формування основ політичної й громадянської культури. Розуміння дітьми політичного життя проходить серію етапів із постійним їх ускладненням. Репрезентативна модель передбачає, що всі діти мають поняття, складні розумові уявлення про різні феномени (наприклад, права людини), які є емпіричними, спонтанними, тобто не є результатами знань, набутих у процесі навчання. В будь-якому віці діти приходять в школу – особливо в середні і старші класи – з цілим комплексом добре структурованих уявлень про політичне й громадянське життя. [6:22]. Всі три моделі функціонують у системах освіти різних країн, співіснуючи або доповнюючи одна одну.

Формування громадянина розпочинається зі створення відповідних умов у навчально-виховному закладі, що включають в себе: безперервність і наступність освіти й виховання; відповідний зміст (програми й плани); адекватні педагогічні технології.

Процес виховання молоді має бути спрямованим на формування у них громадянської зрілості як інтегральної якості особистості, яка характеризує загальний рівень громадянської вихованості і насамперед її ідейно моральні якості, усвідомлення своїх прав і обов'язків, відповідальності перед державою, суспільством, собою. Громадянсько-зрілій особистості притаманний процес постійного самовдосконалення, високий рівень національної і планетарної свідомості, знання культури й історії рідної країни, гуманістична мораль, знання й виконання обов'язків, соціальна відповідальність, високий професійний рівень, стійкі переконання.

До критеріїв та показників громадянської зрілості можна віднести: громадянську самосвідомість із показниками: усвідомлення значущості громадянської зрілості, вибір ідеалів, що виступають як вирішальні життєві цілі, соціально-моральна самооцінка, рефлексивна позиція; світогляд з показниками: тип громадянського поводження й діяльності, ціннісні орієнтації, переконання, патріотизм із показниками: готовність захищати інтереси Батьківщини, гордість за минуле та сьогодення, готовність підпорядковувати особисті інтереси суспільним; політичну та правову культуру з показниками: повага до законів і норм співжиття, політична активність, інтернаціоналізм; соціальну активність із показниками: стійкий інтерес до суспільної роботи, активна громадянська позиція, прагнення до лідерства.

Процес формування громадянської зрілості сприяє громадянському самовизначенню особистості – соціальної, життєвої, особистісної, рольової, що безпосередньо пов'язано з громадянською позицією: готовністю виконувати громадянські обов'язки перед державою, суспільством. Саме в процесі самовизначення і кристалізується сама особистість, формуються відповідні переконання, принципи, ціннісні орієнтації та мотивації.

Фундаментальна вимога громадянського суспільства – щоб людина жила за власний рахунок. Звідси важливе значення таких рис характеру, як: *працьовитість, творчість, самореалізація*. Вони виявляються в повсякденній діяльності, яка може трактуватися двоюко: як "вічний клопіт" і як благословення Боже, що дає людині велику можливість і насолоду самоутвердження.

Праця виховує й удосконалює людину, має на неї сугестивний вплив. Якщо вона постійно мобілізує свою волю і виконує працю якнайкраще, то одержує велику нагороду у вигляді перемог духу. Творча людина не тільки бачить свою життєву перспективу, а й виділяється своїм оптимізмом, почуттям гумору, самовпевненістю – рисами, які полегшують життя як їй самій, так і тим, хто працює поруч. Прагнення самореалізації передбачає глибоке самопізнання людини, яка таким чином повинна досягти рівноваги між рівнем своїх домагань і реальними можливостями життя та можливостями її самої. Правильний вибір заняття стає чинником власного успіху. Невдача тут веде до зневіри, бунтарства, деструкції, нещастя людини й суспільства.

В останні десятиріччя спостерігається швидке поширення вартостей громадянського суспільства – на всіх континентах. Вважається, що це процес природовідповідний, і до засад демократії рано чи пізно прийдуть всі народи. Відповідні процеси зумовлюють не лише появу демократичних державних устоїв, але й становлення нової людини – вільної, творчої, самовідповідальної.

1. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності: Проект // Педагогічна газета АПН – 2000.-№6 –С.4-6.
2. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. – К.,2001. – С.3.
3. Чорна К.І. Основні пріоритети у вихованні національної самосвідомості і громадянської культури старшокласників // Педагогіка і психологія. – 1994. - №1. – С. 125-132.
4. Сухомлинська О.В. Ідеї громадянськості і школа в Україні // Шлях освіти. – 1999.-№4. – С.20-25.
5. Слюсаренко В., Кобзар Б. Громадянське виховання учнів // Світло. – 1998. - № 4. – С.28-30.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.03 р.

Сахневич И.Д. Проблема гражданского самоопределения молодежи.

Рассматриваются теоретические и практические аспекты формирования гражданского самоопределения молодежи.

Sakhnevych I.D. Problem of civil self-determination of youth.

The paper considers the theoretical and practical aspects of civil self-determination of youth.